

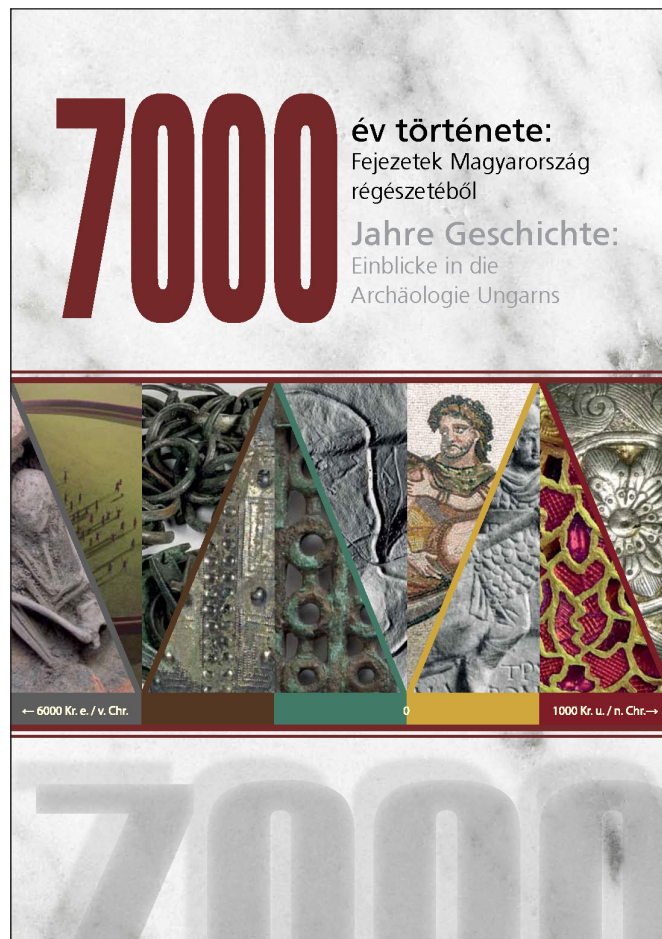
7000 ÉV TÖRTÉNETE: Fejezetek Magyarország régészetéből

KISS VIKTÓRIA – CSIKY GERGELY

A Németországban két nyelven (magyarul és németül) megjelent kötet a berlini Freie Universität Régészeti Intézetének katedráján magyar és német kutatók által Magyarország régészetéről tartott előadássorozatot teszi hozzáférhetővé. A kötet tartalma a neolitikumtól a magyar államalapításig közzétett módon, színes képekkel gazdagon illusztrálva tárgyalja a terület anyagi kultúráját. A narratív, sokszor történeti hangsúlyú fejezeteket egy-egy különleges tárgyat vagy régészeti jelenséget bemutató keretes írás tagolja, míg az egyes korszakokat a kötetben említett lelőhelyeket ábrázoló elterjedési térképek határolják. A mű első felét a magyarországi őskor hat évezredének bemutatása foglalja el a neolitikumtól a vaskorig, míg a második felét a római foglalatástól a magyar honfoglalás koráig terjedő ezer év története alkotja.

A kötet előzményeit bemutató Előszót (5–6. o.) követően Heinrich-Tamácska Orsolya a Bevezetőben (11–32. o.) a régészettudomány által az utóbbi évtizedekben egyre intenzívebben alkalmazott természettudományos kutatási módszereket írja le a bioarcheológiától a tárgyak különféle mérési technikáit alkalmazó archeometriai elemzéseken át a környezettörténeti és keltezési eljárásokig. A kötet egészében megtalálható esettanulmányok jól példázzák, hogy a mai régészet a multidiszciplináris megközelítések segítségével hogyan tágítja ki a humán tudomány határait.

Az első fejezetben Bánffy Eszter az újkőkori élelemtermelés európai elterjedésének világos képét tárja elénk (33–50. o.). A Balkánról érkező csoportok a Kárpát-medencén át a mai Európa északabbi, Franciaországtól Ukrajnáig nyúló térségébe jutva eltérő ökológiai és kapcsolati zónákon előrenyomulva vitték magukkal a növénytermesztés és állattenyésztés, valamint a kerámiakészítés szokását. Bár a jelenség számos eleme mára jól ismert az intenzív multidiszciplináris (környezettörténeti, archeogenetikai, archeometriai) kutatásnak köszönhetően, az okok megértése továbbra is foglalkoztatja az újkőkori közösségek életének kutatóit. A magyarázati lehetőségek között a korszakban nélkülözhetetlen kő nyersanyagok kereskedelme mellett a só mint az emberi élet egyik legfontosabb „kellékének” megszerzése sorolható fel, de ilyen mozgatórugó lehetett további területek betelepítése, új termőföldek birtokba vétele is. P. Barna Judit (51–60. o) az újkőkor jellegzetes elemét, az ún. neolitikus körárkokat vagy rondellákat mutatja be,

Heinrich-Tamácska Orsolya – Winger Daniel:
*7000 év története – Fejezetek Magyarország
régészetéből*
Remshalden, Verlag Bernhard Albert Greiner,
2018.

282 oldal
ISBN 978-3-86705-085-2

amelynek révén bepillantást nyerhetünk a hatezer évvel ezelőtt élt emberek csillagászati ismereteibe és rítusaiba. A nagyobb közösségek munkájával fából és földből létrehozott építmények a „világ megszelídítésére” irányuló törekvéssel is összefüggettek.

A bronzkor kutatási kérdéseit és két új településkutatási projekt eredményeit P. Fischl Klára és Müller Róbert tekinti át. A dél-borsodi síkság középső bronzkori (Kr. e. 2000 és 1500 között lakott) telltelepüléseinek vizsgálata (BORBAS projekt) során alkalmazott új, komplex kutatási „csomag” elemei között a roncsolásmentes elemzési módszerek tárházát (szisztematikus terepbejárás, magnetométeres felmérések, légi fényképezés) alkalmazták, igazolva az egyhektáros tell vagy tellszerű központi telepet (1-3 m magas lakódomb) és a körülötte elhelyezkedő tízhektáros falusias jellegű településekből álló hálózatot. További kutatásokat igényel, hogy az egyenrangú falvakból álló regionális településszerkezet hogyan illeszkedik a Kárpát-medence egyéb területein megfigyelhető, gyakran legalább kétszintű települési struktúrába és a korszak legfontosabb nyersanyaga, a bronz beszerzésére irányuló cserekereskedelmi hálózatba. Müller Róbert az ezt követő, Kr. e. 1100-tól induló évszázadok kiemelkedő települését mutatja be a 2000-es évek első felében végzett várvölgyi ásatások alapján. A magaslati település jól példázza a késő bronzkor második felében a mai Magyarországon lezajlott változásokat, amikor nem csupán ékszerek és presztízs fegyverek készültek bronzból, de az ilyen anyagból készült mezőgazdasági eszközök és kézműves szerszámok is a mindennapok részévé váltak. Ezt jelzi a település mindössze 3%-ának ásatásából ismert 600 bronztárgy, 12 bronzkincs és két aranykincs is. A fejezetben található rövid írásban (70–71. o.) Ilon Gábor egy Velem-Szent Vid hegyen előkerült, előkelő asszony viseleteként azonosítható késő bronzkori aranykincset mutat be.

A vaskor évszázadait több szerző együttes munkája tekinti át (91–126. o.). A Kr. e. 8–5. századig lakott dunántúli kora vaskori települések utóbbi évtizedekben megismert kutatási eredményeit Āurkovič Éva, a temetkezések vizsgálatát Molnár Attila kiváló írása foglalja össze, Gáti Csillának a Pécs környéki kora és késő vaskori új kutatásokról beszámoló tanulmányával kiegészítve. A kora vaskor régészeti hagyatéka és a Kr. e. 4. század folyamán a Duna mentén érkező kelta kultúrkör közösségeinek találkozásából kialakuló késő vaskori emlékményt Jerem Erzsébet és Tankó Károly mutatja be. A korszak erődített, városias jellegű településeinek kutatásában főleg az 1990-es évek ásatásai jelentettek előrelépést. Ugyanezen időszakban indultak meg azok a nagy felületű, elsősorban autópályák nyomvonalán végzett megelőző feltárások, amelyek fellendülést hoztak Magyarország vaskori településszerkezetének megismerése szempontjából. A leletek feldolgozásában alkalmazott interdiszciplináris módszerek (a kerámia készítechnikájának és formai változásainak elemzése, bronz- és vastárgyak archeometallurgiai vizsgálata, archeozoológia) a települések és a temetők feldolgozásában egyaránt kiemelkedő eredményekkel szolgáltak. A műhelyek és lakóépületek bemutatásában alkalmazott háromdimenziós rekonstrukciók a nagyközönség számára is értelmezhetővé teszik a vaskori népek régészeti emlékeit. A légi régészet és a terepbejárás módszerek kombinációjával nyert új eredményeket a következő évtizedek szisztematikus kutatásaival lehet és kell folytatni. A fejezetben található rövid írásban (112–113. o.) Szabó Ádám a kelta aranyművesség remekét, egy előkelő férfi méltóságjelvényét mutatja be.

A könyv a Kárpát-medence római császárkorát római és barbár szemszögből is bemutatja. A Barbaricumot a különböző szarmata törzsek (jazigok, roxolánok és alánok) lakta Alföld képviseli (127–146. o.), amely a rendelkezésre álló leletanyag mennyisége és a téma jó feldolgozottsága alapján nem meglepő. Az iráni eredetű szarmaták történetéről és régészetéről Kulcsár Valéria nyújtott átfogó képet, leírva eredetüket, vándorlásukat és vázlatosan kelet-európai régészeti hagyatékukat is. E fejezet alapvetően történeti jellegű, a sokszor forrásokkal illusztrált történeti bevezetőket a régészeti emlékmény bemutatása követi, így történik ez a bevándorló jazigok esetében is: Tacitus leírását Vannius királyról a korai szarmata aranyleletes női temetkezések bemutatása követi. A tárgyyszerű leírásokat olyan epizódok színesítik, mint az Artúr-mondakör eredetének tartott Britanniába telepített 8000 szarmata lovas története. A szarmaták vallási életét a kaukázusi oszét Nart eposz alapján rekonstruálták. A korszak vége a népesség ugrásszerű növekedésével járt, amit a korszak legnagyobb vállalkozása, a több mint 1200 km hosszú, Limes Sarmatiae-ként azonosított Csörsz- vagy más néven Ördögárok kiépítése kísért. A szerző jelentős szarmata továbbéléssel számol a hun kor után is. E fejezet kiegészítése Gulyás Gyöngyi írása (147–156. o.) a szarmata női viseletről, amelynek

legjellemzőbb sajátossága a felsőruhát, ruhaujjat, övet vagy nadrágszárát díszítő nagy mennyiségű felvarrt üvegyöngy használata. A Barbaricumról szóló fejezet keretes írása (134–135. o.) a herpályi aranyozott ezüstlemezzel borított vas pajzsdudort mutatja be.

Eközben a Duna túlsópartján kialakult a Római Birodalom közigazgatása, hierarchikus településhálózata és komplex gazdasága Pannonia provincia keretében. Borhy László alapos földrajzi bevezetője után Pannonia szakaszos meghódítását, a provincia megszervezését, a helyi lakosság integrációját, városok alapítását és a határvédelem kialakítását írta le (157–176. o.). Pannonia nemcsak határvidéki tartomány volt, hanem a városokon kívül a villagazdaságokban rendkívül színvonalas művészi alkotások (falfestmények és mozaikok) is megjelentek.

Az 5. században a Római Birodalom pannóniai hatalma gyorsan lehanyatlott, Heinrich-Tamácska Orsolya tanulmánya (177–186. o.) ugyanakkor bemutatja, hogy ez a népesség vagy a kultúra tekintetében nem feltétlenül jelentett éles cezúrát. A szerző a római kontinuitás szempontjából legtöbbször vizsgált castellum, Keszthely-Fenekpuszta elemzésével járult hozzá e kérdés tisztázásához, amelyet 2006 óta német–magyar régészeti együttműködésben vizsgál. A 4. század közepén épült erőd a pannóniai belső erődök tipikus képviselője. A lelőhelyen a kontinuitást elsősorban a temetők leletanyagára támaszkodva kutatták. A 4–5. századi késő római sírok mellett a temető legnagyobb csoportját a 6–7. századi temetkezések alkotják, majd 9. századi karoling temetkezések zárták a temetőt. A vizsgálatok alapján a továbbélő, új elemekkel összeolvadt római népesség a 7. század közepéig zavartalanul használta az erődöt és annak keresztény bazilikáját, de Keszthely környékén a 8. században is megmaradt egy késő antik kultúrájú lakosság. A 9. században a fenekpusztai erődöt epizódszerűen egy kis karoling helyőrség foglalta el, de a fő központ ekkor már Zalaváron volt.

A Kárpát-medencében a hun kort a germán királyságok korszaka követte az Alföldön és a Dunántúlon egyaránt. A Kárpát-medence keleti felén, az Alföldön és Erdélyben 455 után a gepidák királysága alakult ki, míg az egykori Pannóniát a langobardok foglalták el. A korszak 5–6. századi meroving régészeti kultúrájáról a gepidákat évek óta kutató Rácz Zsófia és a langobardokkal Bóna István hagyatékának kiadójaként, másrészt saját ásatásai és nemzetközi kutatási projektjei keretében foglalkozó Vida Tivadar írása (187–210. o.) tájékoztat. A forrásszemelvényekkel gazdagon illusztrált történeti bevezetést a korai gepida leletanyag általános bemutatása, majd a gepida települések leírása követi, amely elsősorban a Cseh János és B. Tóth Ágnes által leírtakra támaszkodik. A temetők leírásakor a jellegzetes ékszerek, viseleti elemek és sírmellékletek mellett a koponyatorzítás elterjedtségére hívta fel a szerző a figyelmet, míg a 6. századtól a nagy sírszámú soros temetők jelentőségét emelte ki. Míg a gepida temetők és települések bemutatása elsősorban az alföldi emlékmagyagra épült, a „királyi” leletek és központok bemutatása erdélyi leletekre tudott csak támaszkodni.

A langobardok pannóniai tartózkodása viszonylag rövid és átmeneti volt, ami érdekes módszertani kérdések megválaszolására is lehetőséget nyújthat. A langobardok története diplomáciai házasságok és háborúk leírásaiból áll, míg régészetük elsősorban sírrégészet, így a települések leírása szükségszerűen tömör lett. A gepida fejezettel összehasonlítva a langobard temetkezések leírásakor nagyobb hangsúlyt kaptak a sírpítmények és a temetkezési szokások. Külön kiemelendő, hogy a langobardok körében csak a közelmúltban sikerült azonosítani a nyugati meroving területeken már korábban ismert kör- és négyszögletes árkos sírokat. Fontos bioarcheológiai kutatások is történtek, ezek közül kiemelhetők a mobilitásra (bevándorlásra) utaló stronciumvizsgálatok. Ez utóbbi elemzések a szőládi temető német–magyar ásatásához és komplex elemzéséhez kapcsolódnak, amelyet Uta von Freeden és Daniel Winger közös tanulmánya (211–220. o.) mutat be. E kis sírszámú és rövid ideig használt temető különösen alkalmas volt a migrációval és a népesség összetételével kapcsolatos kérdések megválaszolására. Uta von Freeden egyik fő kérdése a langobardok és a romanizált helyi népesség elkülönítése volt, amit komplex természettudományos elemzések révén az elhunytak táplálkozására, genetikai kapcsolataira és mobilitására vonatkozó adatok birtokában tárgyalhattak. Szőládon a 6. században egy patrilokális közösség élt, ahol a nők származása sokkal vegyesebb képet mutat, mint a férfiaké. A felnőttek közül mindenki bevándorló volt, csak a gyermekek születtek helyben. Az egyéni mobilitás fontosságának hangsúlyozása átalakítja hagyományos képünket a népvándorlásról is, melyről kiderül, hogy szűkebb földrajzi egységeket és kisebb embercsoportokat érinthetett.

A Kárpát-medence népvándorláskorának és egyben a magyarság korai történetének központi kérdése a keleti, sztyepei eredetű népek beköltözésének, a hunok, avarok és honfoglaló magyarok történetének és régészeti emlékeinek vizsgálata. A magyar kutatást 19. századi kezdeteitől fogva meghatározta a lovas nomád örökség iránti romantikus érdeklődés, amelyet Bálint Csanád kelet-preferenciaként írt le. E pozitív képpel szemben az antik historiográfia Hérodotosztól kezdve a nomádokat a vadsággal, kulturátlansággal és mohósággal azonosította. Heinrich-Tamáskó Orsolya tanulmányában (221–244. o.) e toposzok szempontjából mutatja be a keleti eredetű népcsoportok történetét és régészetét. A tanulmányban a leletanyag keleti kapcsolatait kapták a legnagyobb figyelmet, fontos ugyanakkor kiemelni, hogy ezek nem feltétlenül a vándorlás bizonyítékai, hanem sokkal inkább egy-egy időszak divatjelenségeit tükrözik, amint azt a szerző is helyesen kiemelte. A szerző a hun korszakot heterogén „Dunavidéki-keleti germán kultúrkomplexumként” írta le, amelyből a koponyatorzítást, a kőberakásos diadémokat, a hun üstöket és a halotti áldozatokat emelte ki. Az avar korból a szerző az áldozati leleteket, a fülkesírokat és az álcsatos öveket azonosította a kultúra keleti elemeiként. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy e három jelenség más-más területekkel mutat kapcsolatot, az álcsatos övek ráadásul bizánci eredetűek is lehetnek. A honfoglaló magyar régészeti hagyaték tárgyalásakor a részleges lovas temetkezések és a tarsolylemezek keleti párhuzamai kaptak figyelmet. Az antik historiográfia toposzait követve a lovas íjászat és az aranyéhség, valamint ezek régészeti nyomai is nagy hangsúlyt kaptak a fejezetben.

A kötetet egy kis sírszámú honfoglalás kori temető rendjéről szóló, az archeogenetika eredményeit is felhasználó tanulmány zárja. A Langó Péter, Kustár Rozália és Csösz Aranka által megírt szöveg (245–252. o.) egy, a magyar kutatásban fontos szerepet játszó elmélet kontrolljaként is szolgál: a honfoglalás kori temetők egy részét hagyományos nagycsalád vagy kis család temetkezési helyének tekintették. A Duna-Tisza közti Harta-freifelti temető sírjainak genetikai vizsgálata ugyanakkor feltárta, hogy a temetőben nyugvók mitokondriális, tehát anyai ágon öröklődő DNS-e alapján kizárható, hogy anyai ágon rokonok lettek volna. Az eredmények ilyen szintű diverzitása kizárja e lelőhely családi temetőként való értelmezését, és valószínűbbé teszi, hogy az egy nagyobb közösség rövid ideig használt temetkezési helye volt.

A kétnyelvű szövegek összehangolása, valamint a 7000 év emlékeit bemutató időrendi táblák komoly kihívások elé állították a kötet szerzőit és szerkesztőit. A nagyszámú színes illusztrációval és rekonstrukciókkal ellátott, igényes kiállítású könyv a magyar régészeti kutatás keresztmetszeteként minden bizonnyal gyakran hivatkozott munka lesz az elkövetkező évtizedekben.